

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**CEYN OSTİN ROMANLARININ DİL VƏ ÜSLUB
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

İxtisas: 5708.01-German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya – dilçilik

İddiaçı: **Aynur Akif qızı Məmmədova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Naxçıvan – 2021

Dissertasiya işi Naxçıvan Dövlət Universitetinin "Roman-german dilləri" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Filologiya elmləri doktoru, professor
İlham Mikayıl oğlu Tahirov

Rəsmi opponətlər: Filologiya elmləri doktoru, professor
Səadət Məmməd qızı Zeynalova

Filologiya elmləri doktoru, professor
Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bəylər İslamxan oğlu Hacıyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.39 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

AMEA-nın müxbir üzvü,
filologiya elmləri doktoru
Əbülfəz Aman oğlu Quliyev

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İman Zeynalabdin oğlu Cəfərov

Elmi seminarın sədri:

Filologiya elmləri doktoru, professor
Pərviz Yasinəli oğlu Ağayev

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Tanınmış ingilis yazıçısı Ceyn Ostinin yaradıcılığı XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir və bu dövr ingilis ədəbiyyatında maarifçilikdən romantizmə və realizmə keçidlə səciyyəlidir. Bu iki cərəyan birgə hökm sürməklə yanaşı, bir-birinə güclü təsirlə də yadda qalmışdır. Belə bir dövrdə yazıb yaratmış C.Ostinin ən böyük xidmətlərindən biri ingilis əyalət cəmiyyətinin həyat və məişətini, adətlərini, danışiq tərzini ədəbiyyata gətirmək olmuşdur. C.Ostin yaradıcılığı yazıçının öz zamanında populyarlıq qazanmışdır və bu gün də böyük oxucu kütləsinin diqqətini cəlb etməkdədir. Yazıçı ingilis realist nəsrini yeni mövzu və motivlərlə, yazı manerası ilə zənginləşdirmişdir. Ona görə də onun yaradıcılığı XIX əsrin 30-cü illərində ingilis ədəbiyyatının yeni qolu, budağı kimi dəyərləndirir.

C.Ostin yaradıcılığı həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də dilçilik baxımından xüsusi əhəmiyyəti ilə seçildiyinə görə tez-tez tədqiqat obyekti olmuşdur. Yazıçının əsərlərini ədəbi-tənqid nöqtəyi-nəzərindən ilk dəfə V.Skott araşdırmış və ingilis ədəbiyyatında romanın yeni üslubunun meydana gəldiyini, Ostinin özündən əvvəlki nəsr nümayəndələrini qabaqladığını qeyd etmişdir. Bundan sonra C.Ostin yaradıcılığının müxtəlif aspektləri haqqında həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də dilçilik mövqeyindən çoxsaylı əsərlər – məqalələr, monoqrafiyalar, icmallar, dissertasiyalar və s. qələmə alınmışdır. Yazıçının əsərləri haqqında C.Morqan, N.Auerbax, R.Oldinqton, D.Braun, U.Allen, L.Lerner, M.Bredberi, R.Farrer, A.Kettl, V.V.Nabokov, L.Xartli, M.Mardik, E.Zimmerman, M.Mazefild, A.Lits, K.Moler, N.Pey, E.Moers, S.Hilbert, M.Kirkhem, V.Vulf, T.A.Amelina, O.N.Şepina, L.A.Baranova, N.M.Mixalckaya, V.V.İvaşova, N.M.Demurova, V.V.Çiçetko, Y.İ.Klimenko, Y.Y.Qəniyeva və bir çox başqa alimlər tədqiqat işləri yazmışlar. Buna baxmayaraq, C.Ostinin əsərləri təkrar-təkrar öyrənildikcə onlara olan maraq əksilmir, əksinə, yeni-yeni maraqlı problemlərin, linqvistik və ədəbiyyatşünaslıq məsələlərinin aşkara çıxması baş verir.

C.Ostinin yaratdığı dünyanın bədii mənzərəsində məkan, zaman, süjet xətti kimi vacib məqamlar zəminində uydurulmuş və ya

real həyatdan götürülmüş hadisələrin, insanların, yaxud obrazların həyatına aid konkret epizodun XIX əsr viktorian dövrünün ingilis dili əsasında verballaşdırılması diqqəti çəkir. Koqnitiv yanaşma bu dünya mənzərəsi daxilində bir sıra konseptləri aşkara çıxarmağa imkan verir ki, onların arasında “malikanə”, “ailə”, “mülk”, “kübar cəmiyyət”, “evlənmək” konseptləri daha qabarıq şəkildə təsvir olunmuşdur. C.Ostin ingilis ədəbiyyatının “ilk ledisi” adlandırılır. Onun qəhrəmanlarının, yaratdığı obrazların əksəriyyəti qadınlardır. Bu baxımdan C.Ostin yaradıcılığı “qadın-qadın”, “qadın-kişi”, “arvad-ər”, “bacı-bacı”, “ana-qız”, “rəfiqə-rəfiqə”, “qız-qadın qohum” dialoqları ilə zəngindir. Bu dialoqların spesifik xüsusiyyəti isə ondan ibarətdir ki, onlarda qırmızı xətt kimi keçən əsas mövzu evlənmək, ərə getmək, gənc oğlanları, qızları səciyyələndirmək, onların xarakteri ətrafında fikir mübadiləsi aparmaqdır. Mövzu ortaqlığı və ya yaxınlığı dialoji nitqin iştirakçılarında ən azı birinin qız və ya qadın olması, zəngin və spesifik dialoji nitq materialının ortaya qoyulması C.Ostin romanlarının linqvistik tədqiqini son dərəcə aktuallaşdırır. Bununla bərabər, C.Ostin yaradıcılığına məxsus cəhətlərdən biri də qadınların daxili nitqləri və onların yazdıqları məktublardır. Qeyd olunan aspekt də yazıçının dilinin təhlilinin əhəmiyyətini artırır.

C.Ostinin yaradıcılığının tədqiq olunmasının aktuallığı bir də onun üslubu ilə bağlıdır. Bu ingilis yazıçısı öz dövründə, daha doğrusu, XIX əsr viktorian dövründə özünəməxsus xüsusi dil üslubu yarada bilmişdir. C.Ostin üslubunun ən səciyyəvi cəhəti müəllif dili ilə personajların nitqi arasında spesifik əlaqələrin yaradılmasıdır. Yəni obrazların xarakteristikalarının verilməsində, onların portretlərinin təsvirində, habelə cəmiyyət üzvlərinin arasındakı münasibətlərin xarakterinin açılmasında aparıcı rol personajların öz dialoji və monoloji nitqləri oynayır. Yazıçı hadisələrin nəql edilməsini çox zaman əsas qəhrəmanlarına həvalə edir.

C.Ostin yaradıcılığı nə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, nə də Azərbaycan dilçiliyində öyrənilməmişdir. Yazıçının romanları dünyanın əksər dillərinə tərcümə olunsa da, bəzi dillərə eyni əsərin ayrı-ayrı tərcüməçilər tərəfindən tərcümə edilməsi və bu tərcümələrin dilinin müqayisəli şəkildə tədqiq olunması faktları çoxluq təşkil etsə də, Azərbaycan dilinə onun yalnız bir əsəri – “Qürur və qərəz”

romanı tərcümə edilmişdir. Tanınmış romançının dil və üslubuna aid Azərbaycanda adi elmi məqalələr belə yazılmamışdır. Bu da tədqiqat işinin aktuallığını bir daha təsdiq edir.

Tədqiqatın obyektini Ceyn Ostinin romanları təşkil edir.

Tədqiqatın predmetinə Ceyn Ostin romanlarının dilinin leksik, qrammatik, üslubi xüsusiyyətləri, onun romanlarında müəllif nitqi, qəhrəmanların nitq xarakteristikası, istifadə olunan üslubi fiqurlar, personajların dialoji və monoloji nitqinin səciyyəvi cəhətləri daxildir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Ceyn Ostin yaradıcılığının dil və üslubunun öyrənilməsidir. Bu məqsədə çatmaq üçün dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- C.Ostin yaradıcılığını dövrləşdirmək, onu linqvistik tədqiqat obyektinə kimi araşdırmaq;

- C.Ostinin romanlarında müəllif nitqinin xarakterik cəhətlərini aydınlaşdırmaq;

- müəllif nitqinin personajların nitqi ilə əlaqələnməsi məsələlərini öyrənmək, müəllif nitqindən dialoji və monoloji, xüsusən daxili monoloji nitqə keçid xüsusiyyətlərini öyrənmək;

- C.Ostin yaradıcılığında dünya mənzərəsi ilə bağlı olan terminoloji anlayış bazasını təyin etmək, C.Ostin yaradıcılığının konsept sahəsini və əsas konseptlərini müəyyənləşdirmək;

- C.Ostin dövrünü tarixi mədəni kontekstdə təhlil etməklə “malikanə” konseptini öyrənmək, onun ingilis milli-mədəni dərkətmə və düşüncə tərzini ilə bağlılığının verballaşma xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq;

- C.Ostin yaradıcılığının leksik-üslubi xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;

- C.Ostin yaradıcılığında üslubi fiqurların işlənmə xüsusiyyətlərini araşdırmaq;

- C.Ostin üslubunda ironiyanın verilmə xüsusiyyətlərini öyrənmək;

- C.Ostin obrazlarının nitq xarakteristikalarını tədqiq etmək;

- yazıçının dilinin üslubu-qrammatik xüsusiyyətlərini öyrənmək;

- C.Ostinin epistolıyar üslubunu tdıq etmək.

Tdıqatın metod və üsulları. Dissertasiyanın əsas məqsədi və onun həlli üçün qarşıya qoyulmuş məsələlər tdıqatın kompleks metodiki bazada aparılmasını şərtləndirmişdir. İşdə kontekstual və semantik təhlil, semantik-leksik təhlil, kontent təhlili metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tdıqatın materialı. İşdə C.Ostinin “Pride and prejudice” (“Qürur v qərəz”), “Sense and sensibility” (“Ağıl və ehtiras”), “Mansfield park” (“Mansfield park”), “Emma”, “Ledi Suzan”, “Northanger Abbey” (“Northanger abbatlığı”), “Məhəbbət və dostluq”, “Lesli qsrı” romanlarının materiallarından istifadə edilmişdir.

Tdıqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan dilliyində ilk dəfə olaraq Ceyn Ostinin yaradıcılığının dil və üslub xsusiytlri tdıq olunmuş və araşdırmalar müəllifin ayrı-ayrı romanlarının mətnləri əsasında aparılmışdır. İşdə ilk dəfə olaraq müəyyən tarixi dövr amili nəzərə alınmaqla bu dövr üçün səciyyəvi olan əyalət kübar cəmiyyətin üzvlərinin nitq xsusiytlri öyrənilmişdir. Tdıqat göstərir ki, formalaşmış əyalət cəmiyyətinin adət-ənənələri, davranış və yaşıyış trlri onların nitqinə, fikir və düşüncələrinə təsir göstərir, həm də onların nitq davranışlarını tənzimləyir. Oxşar mövzuların toplusu, eyni və ya yaxın cəmiyyətləri təmsil edən personajların nitqi, aralarındakı münasibətlər dil materialında müxtəlif dil vasitələri ilə tzahrn tapır. Bu material fərqli baxış bucaqlarından araşdırılır, XIX əsr centri leksikonuna daxil olan leksik vahidlərin aşkara çıxarılmasına cəhd göstərilir. İşin elmi yeniliyi C.Ostin yaradıcılığının vahid makromtn kimi dərk olunmasını, müəllifin dünya mənzərəsinin estetik əhəmiyyətli fraqmentlrini bərpa etməyi də əhatə edir. Aşkara çıxarılmış dəyərlər sistemi daxilində “malikanə” konsepti və onun əsərdə spesifik reallaşdırma, eləcə də verballaşdırma aspektləri araşdırılmışdır. Bu konseptin seçilməsi yazıcının əsas romanlarından birində onun əyalət kübar cəmiyyətinin münasibətlər sistemində təyinedici rol oyanaması ilə bağılıdır.

Tdıqatın işçi fərziyyələri:

1. C.Ostin əsərlərinin dili və üslubu onun ingilis ədəbiyyatının ilk qadın yazıcısı, yaratdığı əsas qəhrəmanlarının qadınlar olması ilə spesifik xsusiytlr kəsb edir.

2. C.Ostin XIX əsr əyalət kübar cəmiyyətinin həyat və məişətini təsvir edir və yazıçının qələmə aldığı surətlər həmin cəmiyyətin normalaşdırdığı nitq davranışına malikdirlər.

3. C.Ostinin fərdi üslubu ümumi üslubi fiqurlarla zəngindir. Həmin üslubi fiqurların romanda tətbiqi qəhrəmanların emosionallığının onların nitqinə təsirini şərtləndirir, obrazların xarakterinin üslubi fiqurlarla zəngin olan nitq vasitəsi ilə açılmasına xidmət edir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Nəzəri planda dissertasiyanın əsas əhəmiyyəti eyni dövrdə və yaxın mövzuda yazılmış əsərlərin mətnlərinə kompleks yanaşmanın tətbiq olunması, təsvir olunan əyalət kübar cəmiyyətin dilindəki leksik vahidlərin işlənmə xüsusiyyətlərinin araşdırılmasıdır. Təhlil göstərir ki, XIX əsr ingilis əyalət kübar cəmiyyətinin nitqdə istifadə edilən sözlər müəyyən leksik qat təşkil etmişdir. Dissertasiyada romanların dili qrammatik səviyyədə də öyrənilmiş, C.Ostinin yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan qrammatik vasitələr və onların üslubi xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmışdır. İlk dəfə olaraq məktub-roman janrına aid dil materialı ayrılıqda araşdırılmış, məktublارın strukturca təsnifi verilmiş, onların arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər təyin edilmişdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işi XIX əsr ingilis dilinin leksikası və qrammatikasına aid mühazirə və seminarlarda istifadə oluna bilər. İşdə əldə olunan material ingilis dilindəki centri leksikonunun lüğətini, habelə bu sosial idiolektde işlənən qəlib ifadələrin siyahısının tərtibində tətbiqini tapa bilər. Dissertasiya üslubiyata dair, eləcə də ayrıca müəllifin dilinə aid metodik vəsaitlər tərtib etmək üçün də əhəmiyyət daşıyır. Bədii mətnə konsept sahəsi, konseptlər haqqında da xüsusi seminarların təşkili üçün işdə kifayət qədər material vardır.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

1. C.Ostinin yaradıcılığı müxtəlif meyarlar əsasında dövrləşdirilə bilər. Onun yaradıcılığı roman janrı ilə bağlıdır, roman və məktub-roman növlərinə bölünür.

2. C.Ostinin dilinin spesifik xüsusiyyətlərindən biri yaratdığı surətlərin nitqlərini dövrün qəbul olunmuş dil normalarına əsasən qurmasıdır.

3. C.Ostinin bütün romanlarında XIX əsr əyalət kübar

cəmiyyətinin istifadə etdiyi leksik vasitələr qeydə alınır. Əyalət kübar cəmiyyəti üçün səciyyəvi olan bir sıra etiket qəlibləri müasir ingilis dilinin etiket qəlibləri ilə eyniyyət təşkil edir.

4. C.Ostinin dilində istifadə olunan üslubi fiqurlar romanlardakı ümumi atmosferi, qəhrəmanların emosional-ekspressiv vəziyyətini dəqiq təsvir etməyə, personajların nitqi ilə qəhrəmanların portret cizgilərini, xarakterini açmağa xidmət edir.

5. C.Ostinin dilində anafora, epifora, leksik və sintaktik təkrarlar, metafora, hiperbola, epitet və bir sıra başqa üslubi fiqurlar istifadə olunmuşdur.

6. XIX əsr İngiltərəsinin əyalət kübar cəmiyyəti üzvlərinin həyat və məişətinə, mədəniyyətinə, davranışına həsr olunmuş romanlarda centri leksikası və sosial təbəqənin dili üçüncü səciyyəvi olan nitq qəliblərinə xüsusi yer verilmişdir.

7. XIX əsr İngiltərəsinin əyalət kübar cəmiyyətinin həyat və məişəti müəyyən konsept sahəsinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu konsept sahəsində “ailə”, “əmlak”, “malikanə” və bir sıra başqa konseptlər daha qabarıq hiss olunur. Malikanə konsepti aparıcı konsepti təşkil edir.

8. C.Ostinin epistolaryar üslubu spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu üslubi xüsusiyyətlər yazıçının epistolaryar üslubda qələmə aldığı romanlarda daha aydın şəkildə özünü göstərir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiyanın mövzusu Naxçıvan Dövlət Universiteti Elmi Şurasının 28 sentyabr 2018-ci il tarixli iclasında (protokol №01) təsdiq olunmuş, 14 fevral 2019-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirmə Şurasının Filologiya Problemləri üzrə Elmi Şurasında qeydə alınmışdır. Dissertasiyanın əsas müddəaları elmi konfranslarda məruzə edilmiş, Azərbaycanda və xaricdə nəşr edilən elmi nəşrlərdə çap olunmuşdur. Dissertasiya ilə əlaqədar 11 məqalə və konfrans materialı (4-ü xaricdə olmaqla) çap edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Roman-german dilləri” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. “Giriş” 6 səhifə - 10 651 işarə, I fəsil 26 səhifə - 49 685 işarə, II fəsil 42 səhifə - 81 579 işarə, III fəsil 46 səhifə - 87 094 işarə, “Nəticə” 5 səhifə - 8 621 işarə, istifadə edilmiş ədəbiyyat 15 səhifə - 21 107 işarə. Ümumi həcmi 152 səhifə – 260 330 işarə.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri, metod və üsulları haqqında məlumat verilir, tədqiqatın materialı, elmi yeniliyi, işçi fərziyyəsi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti diqqətə çatdırılır, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, dissertasiyanın aprobeiası və quruluşu yığcam şəkildə qeyd edilir.

“Ceyn Ostinin bədii yaradıcılığı linqvistik təhlil obyektı kimi” adlanan **I fəsil** iki paraqrafdan ibarətdir. **“Mətn linqvistik tədqiqat obyektı kimi”** adlı **birinci paraqrafda**, ümumiyyətlə, mətnin linqvistik tədqiqat obyektı kimi araşdırılması məsələlərindən bəhs edilir.

Ötən əsrin 80-ci illərinə qədər Azərbaycan dilçiliyində ayrı-ayrı yazıçı və şairlərimizin dili, eləcə də konkret əsərlərin, yazılı abidələrin dili ilə bağlı bir sıra tədqiqat işlərinin aparılmasına üstünlük verilmişdir. Belə tədqiqatlar bu gün də aparılmaqdadır. Kamal Abdullayev (“Gizli Dədə Qorqud”), Azad Məmmədov, Əfqan Abdullayev, Rəhilə Məhərrəmovə (“Sabirin dili”), Roza Eyvazova (“Kişvəri “Divan”ının dili”), Yusif Seyidov (“Səməd Vurğunun dili”) və başqaları öz tədqiqatlarında mətnin kommunikativ tamlığının müəyyənləşdirilməsi, mətnin konseptual-variantiv komponentlərinin təsviri, mətnin formal-qrammatik, semantik-praqmatik aspektlərini üzə çıxarmaq istiqamətində ciddi uğurlara imza atmış, bununla yanaşı, ənənəvi qaydada sintaksisə, eləcə də üslubiyyətə dair araşdırma və təhlillər də aparmışlar.

Bədii dil ilə ümumxalq dili arasındakı fərqi dürüst dərk etmək üçün insanın təfəkkür tərzı ilə bağlı proseslərə diqqət yetirmək lazımdır. Elmi təfəkkür ilə bədii təfəkkür arasında nə fərq varsa, bu təfək-

kürün ifadə forması olan ədəbi dil ilə bədii dil arasında da ona oxşar bir fərq vardır. “Belinski sənəti “surətlərlə düşünmək”, “obrazlı təfəkkür” adlandırmışdır. Surətlər vasitəsilə olan təfəkkürün ifadə forması, yəni dili, aydın şeydir ki, surətli, bədii olacaqdır. Bu, ümumi dildən, hətta canlı danışıq dilindən fərqlidir. Canlı dildə də, elmi, ədəbi dildə də bəzi hallarda bədii ünsürlərin əlamətlərini görə bilərik».¹

Bədii mətnin ənənəvi linqvistik təhlili dil vahidlərini məndən təcrid edilmiş şəkildə götürdüyündən ədəbi təhlil sahəsinə ehtiyatla yaxınlaşır, onun dərinliklərinə linqvistik arsenalın köməyi ilə nüfuz edə bilmir. Nəticədə məzmun, mövzu, kompozisiya, süjet, leytmotiv, açar sözlər, fabula və s. anlayışlar, həmçinin mətnin təşkili, onun qurulması, əlaqələr sistemi, seqmentasiyası, bitkinliyi, informativliyi və s. linqvistik təhlil həddlərindən kənar qalır. Qeyd edilənlər dilin bütün sisteminə aid linqvistik təhlil aparmaq müddəasının izahında təsdiqini tapır.

Bir cümlənin mətn olmaması informasiyanın dayanıqlığı, zaman və məkan daxilində dəyişməməsi ilə əlaqədardır. Belə qəbul etmək olar ki, bir cümlədə dinamika, inkişaf yoxdur. "Mətn elə bir çoxluqdur ki, onun elementləri (komponentləri) müəyyən şəkildə qarşılıqlı əlaqədədir. Mətnin komponentləri kimi ayrı-ayrı bitkin cümlələr özünü göstərir. Eyni zamanda mətnin tərkibində onun ayrı-ayrı tərkib hissələrinin, komponentlərinin bitkinliyi nisbi xarakter daşıyır. Buradan belə çıxır ki, eyni cümlə modelinə mətn tərkibində və tərkibdən kənar müxtəlif cür yanaşmaq lazımdır. ...Mətn daha yüksək təşkil olunmuş sintaktik vahid olmaq etibarilə öz tərkibində olan cümlənin semantik və assosiativ strukturunu istədiyi şəkildə dəyişdirmə gücünə malikdir».²

Mətn ünsürləri, elementləri arasında əlaqə kogeziyadır. Kogeziya daha çox mətnin cümlə və ondan böyük elementləri arasındakı əlaqə kimi izah olunur. Diskursda da bu əlaqələr vardır və onlar mətnlə müqayisədə əlavə ekstralinqvistik amillərlə bağlı da üzə çıxır.

Ünsiyyətin, fərdlərin kommunikativ qarşılıqlı təsirinin təhlili

¹ Bax: Qurbanov A. Bədii mətnin linqvistik təhlili. Bakı: Maarif, 1986, s. 36

² Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri əsasları. Bakı: Maarif, 1998, s. 224

üçün dilin işarələr sistemi kimi öyrənilməsi kifayət deyilsə, eləcə də, nitq aktları nəzəriyyəsində aşkara çıxarılmış pragmatik hökm tipləri danışanın nitq strategiyasının tam səciyyəsinə ortaya qoymur və beləliklə, “nitqin ən yüksək effektivliyinə necə nail olmaq?”, “ünsiyyətdə qarşıya qoyulmuş məqsəddən asılı olaraq hansı vasitələrdən istifadə etmək?” kimi suallara, hələ ki, cavab verilmir.

V.Z.Demyankov belə hesab edir ki, “mətnin birdən artıq cümləsini və ya cümlənin asılı olmayan hissələrini özündə birləşdirən ixtiyari fraqmentinə ayrılıqda baxmaq vacibdir. Onun fikrinə görə, “mətnə bir konsept ətrafında cəmləşmə mümkündür və mətn bütövlükdə bu konseptlər əsasında formalaşan məzmunların cəmidir. Mətnin əsas elementləri bunlardır: 1) hadisəni müşayiət edən şərait; 2) hadisəni aydınlaşdıran fon; 3) diskursla hadisəni eyniləşdirən məlumat; 4) hadisə iştirakçılarının qiyməti.”³

Mətnin yalnız formal-qrammatik deyil, həm də semantik-pragmatik (tematik və funksional) aspektlərinin məna və fəaliyyət əlaqəliliyini özündə birləşdirən koherensiya məntiqə və nəticə çıxarmağa da söykənir. Məsələn, başı yırğalamqla cavab vermək zamanı əlaqə qrammatik və ya leksik vasitələr hesabına yaranmır. Burada əlaqə məntiqi nəticə çıxarmaqla əldə olunur. Kommunikantlardan biri digərinin başını nə üçün yırğalamasını başa düşür. Bu qəbul olunmuş jestdir. Onun təsdiq və inkar formaları olduğu kimi, ümumiyyətlə, razılışmama forması da vardır.

Mətnə koheziya və koherensiya məsələləri məntiqi əlaqələr sistemində özünəməxsus yer tutur. Bu baxımdan koherensiya və kozeziyanın tədqiqi mətnin məntiqi əlaqələr sisteminin araşdırılması prosesində də diqqət mərkəzinə çıxır.

Müəllif konseptinin siqnalları klassik kompozisiya nitq formalarında özünü aşkarlayır. Bura təsvir, nəqletmə və mülahizələr aid edilir və onlar məntiqi və nitq mətn universaliləri kimi götürür. Mətnin belə konseptual-variantiv komponentlərinin təsviri son dövrlərdə yalnız leksik, morfoloji, sintaktik vasitələrin deyil, eləcə də semantik sintaksis elementlərinin cəlb olunması yolu ilə aparılır. Təsvir və

³ Демьянков В.З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической переработке текста: Вып.2. Методы анализа текста. М.: Всесоюзный центр переводов ГКНТ и АН СССР, 1982, с. 7.

nəqletmə, əsasən, süjetlə bağlı olan və ya süjetlə əlaqələndirilən diktal informasiyanı özündə birləşdirir.

Birinci fəslin “**Ceyn Ostin yaradıcılığının filoloji tədqiqinə dair**” adlı II paraqrafında qeyd edilir ki, Ceyn Ostinə, onun əsərlərinin filoloji tədqiqi ilə əlaqədar çoxsaylı elmi məqalələr yazılmış, linqvistik təhlil, üslub məsələlərinə həsr olunmuş tədqiqatlar aparılmışdır. A.A.Paliy roman ustası C.Ostinin həyat və yaradıcılığını, yazıcının poetikasını araşdırmışdır. A.C.Kononova öz tədqiqatlarında C.Ostin əsərlərinin üslubunu, tematikasını və problematikasını nəzərə alaraq onun yaradıcılığını dörd dövrə bölmüşdür: 1) erkən dövr (1878-1895); 2) ikinci dövr (1896-1909); 3) III dövr (1910-1914); IV dövr (1914-1917). Q.K.Çasterton yazıcının ilk əsərlərinə diqqətli cəlb edərək onların oxucuda ən yüksək səviyyədə psixoloji maraq oyada bildiyini, həmin əsərlərdə C.Ostinin insanlararası münasibətlərə ciddi tənqidi baxışlarının əsasını qoyulduğunu və yazıcını şöhrətləndirəcək vacib yazı manerasının da buradan qaynaqlandığını göstərmişdir.

K.S.Filips eyni problemə bir qədər fərqli yanaşaraq C.Ostin yaradıcılığı materiallarının tədqiqini iki hissəyə bölmüşdür. Ona görə, birinci hissə yazıcının lüğət fondu, ikinci hissə isə cümlə quruluşudur. Yəni bu araşdırmalar leksik və qrammatik səviyyələri əhatə etmişdir.

A.A.Paliy yazıcının poetikası haqqında yazdığı monoqrafiyada Ceyn Ostinin həyat və yaradıcılığı, əsərlərinin filoloji tədqiqinə dair işlərin geniş bibliografiyası da verilmişdir.⁴

Ənənəvi olaraq C.Ostinin yaradıcılığını iki əsas mərhələyə bölürlər. Birinci mərhələ “Ağıl və ehtiras”, “Qürur və qərəz” və “Nortenqer abbatlığı” romanlarının, ikinci mərhələ isə daha sonra “Mensfild parkı”, “Emma” və “Düşüncənin dəlilləri” əsərlərinin yazıldığı dövr hesab olunur.⁵

Fikrimizcə, C.Ostin yaradıcılığının dövrləşdirilməsinə A.C.Ko-

⁴ Палий А.А. Основные черты поэтики Джей Остин и ценностные характеристики и произведений. Омск: Изд-во От ГЛУ, 2003, с.198-211.

⁵ Палий А.А. Основные черты поэтики Джей Остин и ценностные характеристики и произведений. Омск: Изд-во От ГЛУ, 2003, с.32; Гениева Е.Ю. Обаяние простоты// Остин Дж. Собрание сочинений. Т.1. Москва, Книга, 1988. с. 25

nonovanın mövqeyindən yanaşma bir sıra amilləri əhatə etmək baxımından daha məqsədəuyğundur. Bunu göstərilən dövrlərdə müəllifin yaradıcılığında aşkara çıxan bəzi dəyişmələr də təsdiq edir. Erkən, yaxud birinci dövr üçün əsas səciyyəvi cəhət yazıçının əsəri üçün sujeti artıq başqalarının qələmə aldığı povest və romanlardan seçməsidir.

Yaradıcılığının erkən dövründə Ostin sentimental romanların ənənəvi sujetlərinə üstünlük vermişdir. Belə əsərlərdə iki gəncin bir çox məsələlərlə üzləşən sevgi hekayələrindən bəhs olunmuşdur.

C.Ostin yaradıcılığında üslubi təkamülü göstərən cəhətlərdən biri də onun əsərlərinə seçdiyi başlıqları dəyişməsidir. Bu dövrdə yazıçı “Elionor və Marianna” əsərinin adını dəyişərək “Ağıl və ehtiras”, “İlk təsəvvür” əsərini isə “Qürur və qərəz” adlandırmışdır.

İkinci dövr C.Ostin üslubu üçün səciyyəvi cəhətlərdən biri də odur ki, müəllif gerçəkliyi realist mövqedən təsvir etmişdir. Artıq yazıçının müsbət qəhrəmanları mənfilərdən müəyyən keyfiyyətlərin varlığı və ya yoxluğu ilə deyil, mənfi emosiyalarını gizlətməklə, neqativ keyfiyyətlərini nəzarət altında saxlamaq, səhvlərini etiraf etmək, bu səhvlərdən nəticə çıxarmaq bacarıqları ilə fərqlənirlər.

C.Ostin viktorian İngiltərəsinin sinifli təbəqələşməsini xırdalıqlarına qədər təsvir etməyə çalışmışdır. Yazıçı sinfi şüuru təsvir edərkən satiraya müraciət etmişdir və bu məqsədlə onun seçdiyi personaj Kollinzdir. Bu adam vaxtının çoxunu ona hamilik edən yüksək təbəqənin tanınmış xanımı olan ledi Ketrin de Bruqa yaltaqlanmağa, onun işinə yaramağa sərf edir.

C.Ostin öz romanlarında dialoji nitqə üstünlük vermişdir. Onun qəhrəmanları, personajları müxtəlif məkan və zamanlarda fərqli nitq situasiyalarında bir-biri ilə ünsiyyətdə olur, müxtəlif mövzularda söhbətlərdə iştirak edirlər. Təbii ki, bu ünsiyyət yalnız dialoji formada deyil, həm də poliloji şəkildə gedir.

“Ceyn Ostinin romanlarının dil xüsusiyyətləri” adlanan **II fəsil** dörd paragrafdan ibarətdir. Bu fəslin I paragrafı **“Ceyn Ostinin “Qürur və qərəz” romanında müəllif dilinin xüsusiyyətləri”** adlanır.

Bədi mətnə, əsasən nəsr əsərlərində müəllif nitqi mətnin təşkil və qurulmasında, mətn hissələrinin həcmi-praqmatik vahidlə-

rinin bir-birinə semantik bağlanması, nitq situasiyalarının, qeyri-verbal ifadə vasitələrinin təsvirində, özgə nitqinin və dialoqların daxil edilməsində, qəhrəmanların, personajların xarakterinin açılmasında, hadisələrin, bədii məkanın, bədii zamanın təyində mühüm rol oynayır. Müəllif şərh müəllif mövqeyi və qiymətləndirilməsi olub əsas funksiyası başqa kompozisiya elementləri ilə müqayisədə oxucunun dərk etmə fəaliyyətini birbaşa idarə etməkdir. Müəllif şərh bundan başqa qiymətləndirmə, informasiya və xarakteroloji funksiyaları da yerinə yetirir.

C.Ostinin “Qürur və qərəz” romanı ilə bağlı çoxsaylı tədqiqatlar aparılsa da, bu əsərdəki müəllif şərh kifayət qədər ardıcıl şəkildə öyrənilməmişdir. Halbuki əsərdə müəllif şərhinin bütün funksiyalarda istifadə olunması aşkar şəkildə özünü göstərir.

Romanda üç əsas sujet xəttini ayırmaq olur. Birinci xətt lirik-dramatik təqdimat xətti olub Elizabet, Darsi, Ceyn və Binqli obrazlarında cəmləşir. İkinci xətt istehzalı-yumoristik xətt olub komik personaj missis Bannet, satirik personajlar Ledi Ketrin de Bur və Kollinz surətləri ilə bağlı aşkara çıxır. Üçüncü xətt avanturist-meşşan münasibətlərinə əsaslanır, Lidiya Bennet və Uikhem obrazlarına aid olur.

“Qürur və qərəz” romanı müəllif şərh və müəllif nitqi ilə başlanır: *“It is a truth universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune, must be in want of a wife. However little known the feelings or views of such a man may be on his first entering a neighbourhood, this truth is so well fixed in the minds of the surrounding families, that he is considered the rightful property of some one or other of their daughters”*.⁶

XIX əsr İngiltərə viktorian cəmiyyətinin həyat və ailə münasibətləri sferasına daxil olan “ər axtarışı” teması müəllif nitqi vasitəsilə verilir. Yazıçı bu problemi antonimik münasibət şəklində qoyur: Gənc özünə arvad axtarır və gənc bu və ya başqa qonşu qızının şikarına çevrilir. “Ər axtarışı” problemi və prosesini müəllif öz tapıntısı kimi qələmə vermir, onu hamıya bəlli olan hadisə kimi cəmiyyətin özünün qəbul etdiyi proses şəklində təqdim edir.

II fəslin “Ceyn Ostin romanlarının leksik xüsusiyyətləri”

⁶ Austen J. Pride and Prejudice// <http://www.literaturepage.com/read/prideandprejudice-29.html>

adlı II paraqrafında qeyd edilir ki, bədii mətndə leksik vahidlər bir - biri və mətnin başqa elementləri ilə əlaqədə yeni mənalar qazanır, ümumi məzmunla bağlı üslubi keyfiyyətlər əldə edir, emosional, ekspressiv fon əmələ gətirir. Linqvistik və ekstra linqvistik amillərin ləksemlərə təsiri kontekstdə aşkara çıxarmaqla müəllifin nəzərdə tutduğu mühitin formalaşmasında əsaslı rol oynayır. Sözün lüğəvi mənası onun potensial mənasıdır.

Kübar cəmiyyətindəki nitq jarqon sözlər və slenqlə zənginliyi ilə seçilir. Belə fikir vardır ki, kübar jarqonunu dövrün tanınmış yaradıcıları yaratmışlar. Kübar cəmiyyətinin üzvləri bu yazıçıların əsərlərini oxumuş, xoşlarına gələn nitq qəliblərini əzbərləmiş və onlardan danışdıqlarında istifadə etmişlər. Bir çox söz və ifadələr **centri leksikonuna** daxil olmuş və beləliklə, yalnız cəmiyyət üzvlərinin başa düşdüyü jarqon sözlərə çevrilmişlər.

“A dagger”, “a thunder – bolt” kimi sözlər kübar cəmiyyətinin dilində işlənən jarqon sözlər sırasına daxildir. Centri nitqi üçün səciyyəvi olan “*worn*”, “*commonplace*”, “*hackneyed*” sözləri, “*to set one`s cap at a man*”, “*to make a conquest*” (of) kimi ifadələr də centri dili üçün xarakterikdir. C.Ostin romanlarında centri dili üçün səciyyəvi olan bir çox sözlərdən istifadə edir. Məsələn: *piquet*, *ciricle*, *cig*, *sedan chair*, *abode*, *ere=beore*, *hither-urither*, *office* (*duty mənasında*), *deck – decorate*, *dress mənasında fain* və s.

XVIII əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri üçün ingilis kübar cəmiyyətlərində “*have the goodness*”, “*to recover presence of mind*”, “*I shall be obliged to you*”, “*to commet extravagance*”, “*to recover presence of mind*”, “*to have a compassion on my nerves*”, “*to have the presumption to aspire*” kimi ifadələr də geniş istifadə edilmişdir.

II fəslin III paraqrafında Ceyn Ostin dilinin qrammatik xüsusiyyətləri tədqiq olunur. C.Ostin yaradıcılığında dilin bütün səviyyə vahidlərindən üslubi məqamlarda özünəməxsus şəkildə istifadə etməklə obrazlılıq, ifadəlilik, ahəngdarlıq, sadəlik yaratmaq və bununla əsərin ideya-estetik təsirini artırmaq aşkar hiss olunur. Onun dilində işlənən cümlələrin struktur-qrammatik xüsusiyyətləri də bu baxımdan istisna təşkil etmir, müəllif üslubunun rəngarəngliyini bir daha təsdiq edir. Cümlə strukturunda müxtəlif feillərin

işlədilməsindəki spesifik xüsusiyyətlər bu cür cümlə formalarını qrammatik üslubi keyfiyyət kimi dəyərləndirməyə imkan verir. Belə üslubi məqamları nümunələr əsasında təhlil və tədqiqata cəlb etmək lazım gəlir.

C.Ostinin ayrı-ayrı romanları üzrə struktur-qrammatik araşdırma göstərir ki, müəllif hərəkət feillərini “to be”- olmaq feilinin indiki və keçmiş zaman formaları ilə özünə xas olan şəkildə işlədir, cümlənin qurulmasında yeni texnika tətbiq edir. “*It was plain that he was that moment arrived*”.⁷ Mürəkkəb cümlədə “to be” feilinin “was” keçmiş zaman forması həm baş, həm də budaq cümlənin xəbər formasında işlədilmişdir: was olain; was arrived. Cümlənin spesifik xüsusiyyətlərindən biri də ümumi strukturda həm “to be” feilinin keçmiş zaman forması “was”, həm də köməkçi nitq hissəsi olan that iki dəfə istifadə edilmişdir. Cəmi 9 sözdən ibarət olan mürəkkəb cümlədə iki sözün təkrarı, ilk baxışdan belə görünür ki, cümləni ağırlaşdırmalıdır. Lakin əksinə, təkrar həm sadə cümlələrin bir-biri ilə əlaqəsini möhkəmləndirmiş, həm səs ahəngi yaratmış, həm də “that moment” birləşməsinə xəbərin əsas hissəsindən əvvələ keçirməsi ilə aktuallaşmanı “that moment” üstündən götürmüş, “arrived” üzərinə köçürmüşdür. Burada gəlişin zamanı deyil, gəlmənin özü aktuallaşmışdır. Bununla belə, “that moment” zərfliyi də məntiqi vurğu ilə intensivləşmiş informasiya dəyərini qazanmışdır. Nəticədə, “o an” “həmin o an” deyil, “məhz (həmin) o an” anlamı formalaşdırmışdır. Belə cümlə strukturu texnikası mətnin təsir effektini artırır, onu oxunaqlı edir.

Yazıçı yalnız “to be” feilinin formalarından istifadə etməklə deyil, həm “do” feilinin müxtəlif birləşmələrini düzəldib cümləyə daxil etməklə yaddaqalan, seçilən strukturlar qurur. O, sintaktik konstruksiyalarında “do” feilinin “away” ilə birləşmə şəklində tez-tez işlədir: *All Elizabeth`s anger against him had been done away* (Elizabetin ona qarşı olan bütün qəzəbi məhv edildi/dağıldı). İngilis dilindəki cümlədə olan “done away” birləşməsi spesifik məna alır. Azərbaycan dilinin sözləri ilə izah etmək istəsək, bu cümlədə “qəzəbi soyudu” xəbər formasının işlənməsi qənaətinə gəlmək olar. Lakin

⁷ Austen J. *Pride and Prejudice*// <http://www.literaturepage.com/read/prideandprejudice-29.html>

cümlədə Elizabetin qəzəbinin soyuması xəbəri verilir. Bu qəzəb “məhv edilir”, “yox edilir”, “yerlə yeksan edilir”, “dağıdılıb heçə çevrilir”. Aydın ki, qəzəb insanın emosiyasıdır, psixoloji hal olan qəzəbin təsirindən insan dərhal yaxa qurtara bilmir. Təsadüfi deyil ki, dilimizdə “qəzəbi soyumaq” ifadəsindən istifadə olunur. Bunu belə başa düşmək lazımdır ki, qəzəb pik formasından tədricən azalmağa doğru gedir, soyuyur, lakin soyuma halında da o (qəzəb) tam itmir. Yazının “done away” formasını seçmək məharəti ilə qəzəb sanki substansiya, maddiləşmiş predmet kimi təsəvvür olunur. Nəticədə bu substansiya məhz məhv edilir, yox edilir. Yəni var idi, bir anda yox oldu. Demək lazımdır ki, “dağıdıldı” şəklində tərcümədə C.Ostinin “done away” ilə təqdim etdiyi mənanı vermir. Çünki “dağılmaq” və “dağıdılmaq” feillərində assosiativ “yaxın ətrafa səpələmə” mənası hiss olunur, “yox olma”, “itmə” baş vermir.

Yazının dilində cerundun işlənməsində də üslubi xüsusiyyətlər aşkara çıxır. İdman yarışlarından, yaxud idmanla bağlı tədbirlərdən bəhs edərkən C.Ostin cerunddan əvvəl “a” qeyri-müəyyənlik artiklini qoyur: “*I had no notion but he would go a shooting or something or other*”⁸.

Dissertasiyada C.Ostinin ayrı-ayrı romanları üzrə qrammatik xüsusiyyətləri geniş tədqiq edilir.

“2.4. C.Ostin yaradıcılığında ironiyanın mətnyaratma xüsusiyyətləri” **paraqrafında** qeyd edilir ki, bədii mətndə ədəbi və linqvistik hadisə kimi aşkara çıxan ironiya real gerçəklikdə şəxslərarası münasibətin, insan hərəkətinin, fəaliyyətinin, xarakterinin neqativ qiymətləndirilməsi və belə qiymətləndirmənin qismən implisit formada ifadə olunmasıdır. Bədii əsərdə müəllif fərqli xarakterləri, obrazları, personajları oxucuya təqdim edərkən onların daxili aləmini, səciyyəvi xarakter xüsusiyyətlərini açmağa çalışır, bir çox hallarda öz münasibətini də aydınlaşdırır. Obrazın xarakterinə aid bəzi cəhətlər diqqəti cəlb edən yumoristik formada ironiya vasitəsilə verilir. Bu baxımdan ironiya yumora, satiraya, ümumiyyətlə komizmə yaxınlaşır.

İroniya yalnız müəllif nitqində deyil, personajların da nitqində

⁸ Austen J. Pride and Prejudice// <http://www.literaturepage.com/read/prideandprejudice-29.html>

yer alır. Bu da təbiidir. Çünki bədii əsərdə baş verən, cərəyan edən hadisələrin iştirakçılarının bir-birinə münasibəti də mətnin ümumi məzmununun açılmasında həlledici rol oynayır.

“Qürur və qərəz” romanında missis Bennet ilə əri arasında dialoqu aşağıdakı hissəsi ironiya baxımından diqqəti cəlb edir:

“- *Is he married or single?*

- *Oh! Single, my dear, to be sure! A single man of large fortune; four or five thousand a year. What a fine thing for our girls!*

- *How so? How can it affect them?*

- *My dear Mr. Bennet,*” replied his wife, *“how can you be so tiresome! You must know that i am thinking of his marrying one of them”.*

- *Is that his deisgn in settling here?*

- *Design! Nonsense, hovv can you talk so! But it is very likely that he may fall in love with one of them”.*⁹

İlk baxışdan mister Bennetin “Is he married or single?” sualı heç bir əlavə şərh doğurmur. Lakin əsərin başlanğıcındakı arvad və ər axtarışı mövzusu ilə əlaqə ironiya mənasının implisit qoyuluşunu ortaya atır. Yəni mister Benneti bilavasitə qızları ilə bağlı onların yaşadığı əraziyə köçən gəncin evli, yaxud subay olması maraqlandırır. Bununla belə, ironiya doğuran bu məna mister Bennetin sonrakı nitq aktlarında bir qədər də fon mövqeyinə keçir. Eyni zamanda missis Bennetin bu gənclə maraqlanma məqsədinin qızlarından birinin ərə getməsi ilə bağlılığı ironiya yaradır. Nəhayət, mister Bennetin arvadına ünvanladığı “Is that his design in settling here?” sualı ironiyadır. O, arvadının nəzərdə tutduğunu qonşuluğa köçən gəncin planı olub-olmadığını soruşur və bununla da sanki Missis Benneti məsxərəyə qoyur. “*Design! Nonsense, how can you talk so!*” Missis Bennetə aid olan replikalarda da ironiya güclüdür. Çünki arvad ərinin verdiyi sualdakı implisit, sətiraltı mənanı, ironiyayı başa düşmür, ərinin bu dərəcədə sadələvh olması qənaətinə gəlir və cavabı ilə ərini ironiya obyektinə çevirir.

C.Ostin romanlarında ironyanı müxtəlif dil vasitələri ilə yaradır və bu zaman nitq situasiyasını mütləq nəzərə alır.

⁹ Austen J. Pride and Prejudice// <http://www.literaturepage.com/read/prideandprejudice-29.html>

“Happy for all her maternal feelings was the day on which Mrs. Bennet got rid of her two most deserving daughters”.

Verilmiş nümunədə istifadə olunmuş epitet ironiya yaratmaq məqsədi daşıyır. Müəllif missis Bennetin ən xoşbəxt gününün iki qızından ayrılması olduğunu qeyd edir. Ayrılıq və xoşbəxtlik bir-biri ilə zidd məzmununa malikdir.

“**Ceyn Ostin dilinin koqnitiv-üslubi xüsusiyyətləri**” adlanan III fəslə dörd paragrafdan ibarətdir. Bu fəslin “**Ceyn Ostin yaradıcılığında “malikanə” konseptinin əsas təşkilədiciləri**” adlı I paragrafında göstərilir ki, C.Ostinin əsərlərində məkan “ev”, “mülk”, “malikanə”, “saray”, “qəsər” kimi altkonseptlərə bölünə bilər. Bu konseptlər arasında bilavasitə “malikanə” əsas konsept rolunu oynayır. Ayrı-ayrı konseptlərin müəyyən diskurs tiplərinin formalaşmasına, belə diskurslara bədii əsərlərin də aid olmasını tədqiqatçılar qeyd edirlər.

İngilis dilində malikanə konseptini *house/home* sözləri təqdim edir. Lakin bu leksemlər yaşayış yerini bildirməklə sanki məhdud məna dairəsi alır. Yəni *house* və eləcə də *home* şəhərdə də yerləşə bilər. *Country House* konseptində *cottage, chateau, dacha, estate, hall, lodge, manor, manorial estate, manse, mansion, parsonage, residence, stately home, villa, shooting box, summer house, country seat, farmhouse, rectory* və s. olması adi haldır.

Malikanə təbiətlə və kəndlə birbaşa bağlıdır. Kənd evi - *Country House* bu cəhətdən malikanəni ifadə etmək üçün daha məqbul birləşmə olur. Bu birləşmə öz növbəsində müxtəlif semantik komponentləri aktuallaşdırır. Bura aşağıdakılar aid edilir: 1) yaşayış binası: *house, mansion, residence, dwelling* və s.; 2) kənd ərazisi: *country, countryside, outside of the city, second home*; 3) böyüklük, genişlik: *large, big* və s.; 4) mülkiyyət: *belonged, belonging, owned*; 5) ənənəvilik: *traditional, aristocratic, historical, owned for many years* və s.; 6) ailə: *family, douter, wife, son* və s.; 7) zənginlik: *wealthy*; 8) xarici görünüş: *impressive* və s.

III fəslin II paragrafında Ceyn Ostin yaradıcılığında qəhrəmanların nitqinin üslubi xüsusiyyətləri araşdırılır.

Bədii əsərdə əsas personajların, bir qədər də dəqiq desək, qəhrəmanların nitq portreti yaradılır. Qəhrəmanın nitq portreti

müəllif nəqletməsi, digər personajların, eləcə də qəhrəmanın özünün dialoji və daxili nitqi vasitəsilə formalaşdırılır. Personajın obrazı onun zahiri görkəmi, nitq xüsusiyyətləri, hərəkətləri, davranış tərzi, sosial status, hadisələrə, həmçinin başqalarına münasibəti ilə aşkarlanır. C.Ostin qəhrəmanlarının nitqlərində üslubi xüsusiyyətlər daşıyan sözlər, söz birləşmələri, cümlələr işlənir. Müəllif hər bir obrazın daxili keyfiyyətlərini, düşüncə tərzi sosial statusunu nəzərə alır və onun nitqini qurarkən dilin müvafiq ifadə vasitələrindən istifadə edir. Onun öz üslubu üçün ingilis dilində söz sırası gözlənilən genişlənmiş cümlələr xarakterikdir. C.Ostinin romanlarında punktuasiya sxemlərini təhlil etsək, görürük ki, o, əsas durğu işarələrindən nöqtəni az işlədir. Bu da ondan irəli gəlir ki, onun romanlarında qeyri-məxsusi vasitəsiz nitq və tez-tez bu cür nitq formasına vasitəli nitqin qoşulması səciyyəvidir. Ceyn Ostin neytral söz birləşmələrindən çox istifadə edir və bu söz birləşmələri daha çox müvafiq dövr üçün səciyyəvi olan danışq dili leksikası əsasında qurulur: to be conceited, to be of a respectable family, to be a fine lady, to be convinced, to be handsome, to be in the habit of doing smth, to be pleased, to please, to be disposed, to approve smb., to be entitled to do smth., to purchase an estate, to marry a man, to inherit property, to think well of smb., to have a fortune, to be proud, to be anxious, to be entitled to estate, to be doubtful, to be educated, to consider smth, to be provided with smth və s.

III fəslin “**Ceyn Ostin yaradıcılığında üslubi fiqurlar**” adlı III **paragrafında** Ceyn Ostin əsərlərinin unikal üslubi fiqurlarla zənginliyi diqqətə çəkilir.

Yazıçı ironiyaya üstünlük versə də, romanlarında başqa mürəkkəb üslubi vasitələrdən də kifayət qədər istifadə etmişdir. Fikrimizcə, C.Ostin yaradıcılığında metaforaya da geniş yer vermiş və bu üslubi vasitə “Ağlın dəlilləri” romanında daha çox qeydə alınır. Burada söyləmə və ifadələrin əksəriyyəti metafora, həmçinin sətiraltı mənə ilə diqqəti cəlb edir.

Bədii əsərin obrazlılığı, ifadəliliyi, ədəbi-estetik dəyəri sintaktik fiqurlardan istifadə olunmasından xeyli dərəcədə aslıdır. C.Ostin parlaq və yaddaqalan obrazlar yaratmaq məqsədilə canlı və cansız obyektlər, təbiətlə insan, mücərrəd ideya ilə insan arasında

eyniləşdirmələr aparmışdır. Metafora insanla canlı təbiət, insanla cansız təbiət, canlı təbiətlə cansız təbiət və s. arasındakı qarşılıqlı təsirə əsaslanır. C.Ostinin yaradıcılığında belə qarşılaşdırılan tərəflər fərqlənir və qarşılıqlı təsirdə olan müxtəlif cütlüklərə çevrilir. Məsələn, mücərrəd ideya-təbiət qarşılaşdırılmasında “gənclik” və “gözəllik”, “bahar” fəslilə təsirdə götürülür: “A second spring if youth and beauty” – gəncliyin və gözəlliyyənin ikinci baharı. Məlumdur ki, spring fəsil adıdır və təbiətə aiddir. Ceyn Ostin gəncliyin və gözəlliyyənin baharı ifadəsi ilə metafor yaradır, gəncliyə və gözəlliyyə təbiətə xas olan xüsusiyyəti şamil edir. Gənclik oyanış və inkişaf kimi xüsusiyyətlərə malikdir. Bu, həyatın elə bir dövrüdür ki, insanın güc və imkanları, fəaliyyəti artır, potensialı özünü daha çox göstərməyə başlayır. Bahar da təbiətin oyanış dövrüdür. Ağaclar yarpaqlayır, böyüyür, otlar göyərir, çiçəklər açır və təbiətin gözəlliklərinin insan həyatının gənclik və gözəllik dövrü ilə əlaqələndirilməsi, eyniləşdirilməsi metaforik dillə təqdim edilmişdir.

III fəslin 4-cü paraqrafında *Ceyn Ostin yaradıcılığında epistolıyər üslub* məsələsindən bəhs edilir. Epistolıyər üslub funksional üslublar arasında özünəməxsus yer tutur. Bir çox tədqiqatçılar onu ayrıca üslub kimi ayırmır, məişət-danışq dili üslubu ilə eyniləşdirirlər. Ceyn Ostinin epistolıyər üslubunun özünəməxsus xüsusiyyətləri onun məktubdan istifadə etmə formalarının müxtəlifliyi ilə bağlıdır. Qeyd edilən xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi ayıra bilərik:

- roman bütünlüklə məktublar şəklində yazılır;
- romanda məktublardan istifadə olunur və müxtəlif məktublara istinad olunur;
- romanda məktuba istinad olunur.

C.Ostinin yalnız məktublar şəklində yazdığı ilk roman 41 məktubdan ibarətdir. Birinci məktub əsərin baş qəhrəmanı Susan Vernonun qardaşına yazdığı məktubdur. Strukturuna görə məktubda diqqəti cəlb edən birinci parametrlərinin başlıq hissəsidir. Burada baş hərflərlə məktubun kimdən kimə yazılması qeyd olunmuşdur. Məktublardakı cümlələr, əsasən mürəkkəbdir. Burada tabeli və tabesiz, həmçinin qarışıq mürəkkəb cümlə tipləri də vardır. Tabesiz mürəkkəb cümlələr bir-birinə “and” bağlayıcısı ilə bağlanır. Təbii ki, məktublarda sadə cümlələr də vardır. Məsələn: *Sir James did make proposals to me for*

Frederica; I take London in my way to that insupportable spot, a country village; It is time for me to be gone və s.

Lakin sadə cümlələrin azlığı bu əsərdəki məktublarda aşkar hiss olunur.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqatdan əldə edilmiş qənaətlər aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilir.

1. İngilis və dünya ədəbiyyatının klassiklərindən biri olan Ceyn Ostin əxlaq və mənəviyyat, sevgi, qürur və ehtiras məsələləri haqqında yazdığı romanları ilə geniş oxucu kütləsinin qəlbində yer almaqla yanaşı, xeyli sayda ədəbiyyatçı, dilçi və psixoloqların da diqqətini özünə cəlb etmişdir. Ceyn Ostinin əsərlərinin filoloji tədqiqinə çoxsaylı ədəbi-tənqidi məqalələr yazılmış, linqvistik təhlil, üslub məsələlərinə həsr olunmuş tədqiqatlar aparılmışdır.

2. C.Ostin əsərlərinin üslubunu, tematikası və problematikasını nəzərə alaraq onun yaradıcılığı dörd dövrə bölünür: 1) erkən dövr (1878-1795-ci illər); 2) ikinci dövr (1796-1799-cu illər); 3) III dövr (1800-1814-cü illər); IV dövr (1814-1817-ci illər) C.Ostin yaradıcılığının dövrləşdirilməsinə bu şəkildə yanaşma bir sıra amilləri əhatə etmək baxımından daha məqsədəuyğundur. Erkən, yaxud birinci dövr üçün əsas səciyyəvi cəhət yazıçının əsəri üçün sujeti artıq başqalarının qələmə aldığı povest və romanlardan seçməsidir. Yaradıcılığının erkən dövründə Ostin sentimental romanların ənənəvi sujetlərinə üstünlük vermişdir.

3. C.Ostinin yaradıcılıq həyatında ikinci dövr xüsusi yer tutur və o, yazıçı kimi məhz bu dövrdə formalaşmış, məşhurlaşmışdır. O, məhz ikinci dövrdə epistolyar romandan nəqlətməyə keçərək yaradıcılıq üslubunu təkmilləşdirməyə nail olmuşdur. Yazıçı artıq qəhrəmanlarının şəxsiyyətini onların ayrıca xarakter cizgiləri ilə deyil, mürəkkəb, çoxplanlı xarakter yaratmaqla açmağa çalışmış, əsərlərində aşkar antoqonist keyfiyyətlərə malik olan mənfi və müsbət personajların şəxsinə xeyir və şər in mübarizə apardığı aləmi təsvir etməkdən xeyirlə şər arasında açıq-aşkar sərhədin olmadığı kimi, həyatda mütləq pis və mütləq yaxşı adamların varlığına da qəti şəkildə iddia etməyin yanlışlığını aydınlaşdırmağa keçir. Yaradıcılığının sonunda Ceyn Ostin psixoloji realizmin ən yüksək səviyyəsinə qalxır. Bu isə onunla eyni dövrdə yazıb yarananların çoxuna

nəşib olmamışdır.

4. Ceyn Ostin romanlarında dialoqi nitqə üstünlük vermişdir. Onun qəhrəmanları, personajları müxtəlif məkan və zamanlarda fərqli nitq situasiyalarında bir-biri ilə ünsiyyətdə olur, müxtəlif mövzularda söhbətlərdə iştirak edirlər.

5. Ceyn Ostinin romanlarında dövrü üçün səciyyəvi olmayan cümlə tiplərindən istifadə edilmişdir ki, bu da müəllifin ingilis dilinin normallaşdırılmasında iştirak etdiyini təsdiq edir. Bu fakt bir tərəfdən yazıçının dövründəki ingilis dilinin quruluş xüsusiyyətlərini əks etdirirsə, digər tərəfdən, Ostin dilinin fərdi üslubi xüsusiyyətlərinin spesifikasiyasını göstərir.

6. İngilis malikanə romanlarının tanınmış nümayəndələrindən biri olan C.Ostinin əsərlərində məkan “ev”, “mülk”, “malikanə”, “saray”, “qəsr” kimi altkonseptlərə bölünə bilər. Bu konseptlər arasında bilavasitə “malikanə” əsas, baza, nüvə konseptidir. Malikanə konseptinin ətrafına müxtəlif tematik-semantik qruplara daxil olan sözlər toplanır. Malikanənin xarici görünüşü tematik qrupuna *gardens, park(s), parkland, furniture, sofa, pictures, antiquities, library; magnificent, luxurious, expensive, beautiful, great, stately, spacious, big; set, situated, designed, demonstrated, abounded, surrounded, worn, destroyed* kimi sözlər girir. C.Ostinin əyalət kübar cəmiyyətinə həsr olunmuş romanlarında müxtəlif nitq şəraitlərində malikanə konsept sahəsinin anlayış əlamətləri aşkara çıxır. Belə əlamətləri nəqlətmənin fərqli baza nöqtələrində istifadə etmək Ceyn Ostin üslubunun spesifik xüsusiyyəti kimi özünü göstərir. Malikanə konsepti ətrafında müxtəlif leksik vasitələr cəmləşir və onların arasında “house” və “home” mərkəzdə durur.

7. XIX əsr ingilis aristokratlarının nitqində tabu söz və ifadələr, söyüşlər də xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. İngilis kübar cəmiyyətləri üzvlərinin nitqi üçün səciyyəvi xüsusiyyətlərdən biri də hadisələri qiymətləndirməyə münasibətlə bağlıdır. Aristokratlar hadisəni ya yetərincə dəyərləndirmir, ya da dəyərləndirmə lazım gəldiyindən yüksək səviyyədə olur. Hadisəni, şəraiti yetərincə dəyərləndirmək (understatement) yüksək təbəqə nümayəndələrinin müxtəlif psixoloji durumlarda öz hisslərini cilovlama üsuludur.

8. Ceyn Ostinin əsərləri unikal üslubi fiqurlarla zəngindir.

Yazıçı ironiyaya üstünlük versə də, romanlarında başqa mürəkkəb üslubi vasitələrdən də kifayət qədər istifadə etmişdir.

9. Müəllif metaforaları dərkətmə texnikası əsasında qurur. Bir obrazın başqa bir obraz əsasında adlandırılması, ona başqa obraza xas keyfiyyətin şamil edilməsi metaforlaşmada mühüm vasitədir. Metaforlaşma həmişə iki tərəfin mövcudluğunu tələb edir və bu iki tərəfdən birinə xas keyfiyyət, xüsusiyyət digərinə aid edilir. Ceyn Ostin metaforlarla təbiəti canlandırır, şəxsləndirir hadisələrin təsvirinə, personajların ovqatına romantiklik, həzinlik, kövrəklik qatır. Metaforlar oxucuya da təsir göstərir. Onun obraza münasibətini formalaşdırmaqda öz rolunu oynayır.

10. C.Ostin yaradıcılığında dilin bütün səviyyə vahidlərindən üslubi məqamlarda özünəməxsus şəkildə istifadə etməklə obrazlılıq, ifadəlilik, ahəngdarlıq yaratmaq və əsərin ideya-estetik təsirini artırmaq aşkar hiss olunur. Onun dilində işlənən cümlələrin struktur-qrammatik xüsusiyyətləri bu baxımdan istisna təşkil etmir. Cümlə strukturunda müxtəlif feillərin işlədilməsindəki xüsusiyyətlər onların formalarını qrammatik-üslubi keyfiyyət kimi dəyərləndirməyə imkan verir.

11. Yazıçının dilində sözünü, sifət və bağlayıcıların istifadə olunmasında da müəyyən cəhətlər aşkara çıxır. Müəllif nəzərdə tutduğu əsas fikri daha qabarıq şəkildə vermək üçün sözlərin buraxılması üsulundan istifadə edir. Personajların dilində sifətin zərf yerində işlədilməsi halları da vardır. C.Ostin həm xüsusi, həm də ümumi adların müvafiq artikkelərlə işlənməsinin üslubi komplekslərindən məharətlə faydalanmışdır.

12. Ədəbiyyatda epistolıyər mətn həm də milli mədəniyyətin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir. Ceyn Ostinin epistolıyər üslubunun xüsusiyyətləri məktubdan istifadə formalarının müxtəlifliyi ilə bağlıdır: 1) roman bütünlüklə məktublar şəklində yazılır; 2) romanda məktublardan istifadə olunur və müxtəlif məktublara istinad olunur; 3) romanda məktuba istinad olunur.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Ceyn Ostinin “Qürur və qərəz” romanında müəllif dilinin xüsusiyyətləri //– Bakı: Tədqiqlər. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. –2019. № 2, –s. 168-174

2. Ceyn Ostin yaradıcılığının dövrləşdirilməsinə dair // – Bakı: Filologiya məsələləri. AMEA Əlyazmalar İnstitutu, –2019. № 8, – s. 329-334

3. Ceyn Ostin yaradıcılığında centri leksikonu // 3. Asia Pacific International Congress On Contemporary Studies (Asiya Sakit okean Beynəlxalq müasir araşdırmalar konqresi). Seoul, South Korea, – 1-2 June, 2020, s. 87-92

4. The main organizers of the concept "country house" in Jane Austen's creative work // – Киров, –Инновационное Образовательное Пространство: теория и практика обучения иностранным языкам и русскому языку как иностранному в высшей школе. Серия «Научная психолого-педагогическая школа “ЧИР-среда”», – 2020. Выпуск 12, – s.101-110

5. Features of the expression of irony in the creativity Of J. Austen // – Warszawa, Polska: Colloquium-journal, Philological sciences, – 2020. №22 (74), – Cześć 1, səh. 36-38

6. Irony and its types // – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, –2021. №1 (115), –s. 374-376

7. Ceyn Ostin romanlarının qrammatik xüsusiyyətləri // – Bakı: Avrasiya Sivilisasiya. Bakı Avrasiya Universiteti, – 2021. Cild 10, № 2(47), – s. 130-135

8. Ceyn Ostinin “Məhəbbət və dostluq” romanında mətn abzasları (konfrans) // “Humanitar elmlərin inkişaf strategiyası” adlı Respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: – 6-7 mart 2021, –2021, – s. 316- 318

9. Ceyn Ostin yaradıcılığında nitq xarakteristikaları // 2 nd international Baku conference on scientific research (Elmi tədqiqatlar üzrə II Beynəlxalq Bakı konfransı). Odlar Yurdu Universiteti, – Bakı: – 28-30 aprel 2021, – 2021, –səh. 491-494

10. Ceyn Ostin yaradıcılığında epistolıyar üslub // İnternational

Gobeklitepe soical and human sciences congress-II. – Türkiye. Sanliurfa, Harran Universiteti: Proceedings book, –may 6-8, 2021, s.. 595-601

11. Ceyn Ostin yaradıcılığında qəhrəmanların nitqinin üslubi xüsusiyyətləri // – Bakı: Filologiya məsələləri, AMEA Əlyazmalar İnstitutu, – 2021. №5, – səh. 101-109

Dissertasiyanın müdafiəsi 24 dekabr 2021-cı il tarixdə saat 15⁰⁰-da Naxçıvan Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.39 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Naxçıvan şəhəri, Universitet şəhərçiyi,
AZ 7012, Naxçıvan Dövlət Universiteti

Dissertasiya ilə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Naxçıvan Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 19 noyabr 2021 il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir

Çapa imzalanıb: 16 noyabr 2021-ci il
Kağızın formatı: 60x84 1/16
Həcm: 42039 işarə
Tiraj: 100